

Nietzsche Frigyes.

(Friedrich Nietzsche. Ein Lebensbild von Hans Gallwitz. Dresden und Leipzig 1898. Männer der Zeit. Lebensbilder hervorragender Persönlichkeiten der Gegenwart und jüngsten Vergangenheit. Herausgegeben von Dr. G. Diercks. IV. kt.)

Nietzschéről szóló munkákat irodalmunkban többen ismertettek. Legelőször *Szlávik* ismerteti Steiner, *Nietzsche. Ein Kämpfer gegen seine Zeit* cz. munkáját az Erdélyi Múzeum 1896. évi folyamában. Ugyancsak ő ír *Nietzsche és világnézete* czímen egy önálló cikket az Athenaeumban (1896. 561—577.), a mely az előbbi cikkel sok tekintetben egyezik. Ebben „Stein műve nyomán“ (*Fr. Nietzsches Weltanschauung und ihre Gefahren*) jár, mint maga mondja. E cikkek nem veszik kellő módon figyelembe Nietzsche nézeteinek történelmi kifejlődését s kivált első rendszeres munkáit. A következő évben dr. Erdélyi Károly ismerteti a *Bölcséleti Folyóiratban* *Kaftan, Achelis, Weigand, Steiner, Schuré, Lou Andreas-Salomé* műveit. Erdélyi e cikksorozata külön lenyomatban is megjelent.¹ Újabban *L—s* ismerteti a Budapesti Szemle 1899. febr. számában *Riehlnek, Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay.* 2. kiadás 1898. cz. munkáját, végső ítéletét Ueberweg-Heinze után foglalva össze. Legújabb az *Új Magyar Szemle* (1900. febr., márcz. f.) hoz Szász Zoltán tollából *Nietzsche és elmélete* czímen két cikket. Van tehát Nietzsche-ismertetés irodalmunkban elég. De ez elenyésző csekélység ahhoz a nagy irodalomhoz képest, a mely a németeknél Nietzsche személyével és tanaival napról-napra mind nagyobb szorgalommal foglalkozik.² „Ma Nietzsche a német philosophia legújabb sensatiója“, mondja a Budapesti Szemle ismertetője s igaza van. Minden évben jelenik meg egy néhány életrajz, egy néhány essay, a mely „a világirodalom e legradikálisabb cynikusával“ (Athenaeum

¹ Nietzsche Frigyes. Budapest, 1898. 36 l.

² L. Ueberweg-Heinze, Grundriss der Geschichte der Philosophie. Berlin, 1897. III. r. II. kt. 292 l.

1896. 565 l.) foglalkozik. Hogy csak az utóbbi időben megjelent s előttem ismeretes munkákat említsem, a tárgyalás alattin kívül ott vannak: *Ritschl*, Nietzsche Welt- und Lebensanschauung in ihrer Entstehung und Entwicklung. 2. kiad. 1899., *Paul E. Kalina*, Fundament und Einheit in Fr. Nietzsches Philosophie. Leipzig, 1898. *E. Grimm*, Das Problem Fr. Nietzsches. Berlin, 1899. *H. Lichtenberger und Elisabeth Förster-Nietzsche*, Die Philosophie Fr. Nietzsches. Dresden u. Leipzig, 1899. *M. Falkenfeld*, Marx und Nietzsche. Leipzig, 1900. *Th. Ziegler*, Fr. Nietzsche. Berlin, 1900. *Von Grotthuss*, Probleme und Charakterköpfe. Studien zur Litteratur unserer Zeit. 3. kiad. 1898. Utóbbi Nietzschével is foglalkozik behatóan. Ez írók egyike-másika tárgyalja N. hatását is. Sőt Erdélyi ezt a hatást már a magyar irodalomban is constatálja. Műveit fordítják angol és franczia nyelvre, a mint Ueberweg-Heinzenél olvassuk.

Indokolt tehát, hogy miért foglalkozunk vele. Nincs az újabb korban író, a kit oly ellentétesen itélnének meg, mint őt. A legnagyobbtól és magasztalóbbtól, a mit lángelmére mondhatni, a leggyalázóbbig, a mit csak született és megrögzött gonosztevőkre alkalmazhatni, mindent elmondtak róla. *Schuré* szerint (l. Erdélyinél) Nietzsche „első rangú író, mélyreható moralista, mély gondolkodó, lángeszű satyrikus, olykor-olykor hatalmas költő“. De ugyancsak ő mondja: „Szánni lehet azokat, a kik e műben (Also sprach Zarathustra) böleseletet keresnek . . . Márványból faragott síremlék, mely — a semmit takarja“. *Stein* szerint bizonyos stilistikai kéjelgéssel tár fel oly dolgokat, a melyek eddig csak nagyszabású gonosztevő típusok lelkének legtitkosabb rejtekében leselkedtek. *Kaftan* úgy látja: „a mit ő beszél, az nem fakad tisztátalan szívből“. *Schultze* (Der Zeitgeist der modernen Litteratur Europas) szerint „nagyon lehetséges, hogy veleszületett gyilkossági ösztönök voltak benne, a melyek jó nevelés és környezet miatt nem jutottak kitörésre“. *Kalina* Nietzschében közönséges csalót, iparlovagot lát, kinek minden tette képmutatás; megvetésre és utálatra méltó, „a német irodalom legnagyobb szégyene és gyalázata; lump és csaló, a hol a sajátját adja és élősdi, a hol a legjobbat adja, a ki abból táplálkozik, a mit gazdája, Schopenhauer, megemésztett“ (Id. m. 121 l.). Egész könyvében a legnagyobb gúnynyal és mindig idézőjel között beszél róla, „a philosophusról“, a „kiről hívei azt mondják, hogy már a pólyá-

jában philosophált, holott találóbban azt kellene mondaniok: a pólyájába“. Úgy-e elég szellemes ötlet az alapos tudóstól, a ki könyve végén kijelenti: „szükségét érzi, hogy kezeit megmossa“?

Van azonban egy dolog, a melyben az ítéletek meglehetősen egyeznek s ez stilusa. *Schuré* szerint „stilusa remek, rhythmikus, lapidaris, tele a költői képeknek egész zöldelő erdejével“. *Ueberweg-Heinze* úgy találja, hogy „a stilus tökéletes művésze, kinek nincs párja a jelenkorban“. S hasonlóan mások is. Egyedül *Kalina* az itt is, a ki *N.* stilusát sem ismeri el, mert — mint mondja — minden szavában a csalóval találkozunk. Tanulságos volna az ítéleteknek e kaleidoskopszerű változását összeállítani. Azonban bármennyire eltérők a vélemények, a róla megjelenő számos könyv bizonyítja, hogy komolyan veszik s hogy őt többé ignorálni nem lehet. Ebben a felfogásban napról-napra mind jobban egyeznek a gondolkodók. Egyetemi katedrákon foglalkoznak tanaival s mind többen követik *Brandest*, a ki *Koppenhágában* először tette egy kollegium tárgyává *Nietzsche* rendszerét — még működése idejében. A harez *Nietzsche* egyénisége és tanai körül tehát nem fejeződött be még. Individualistikus tanainak elbűvölő varázsa rendkívül hatott, sőt ellenségei állítása szerint már is sok rosszat eredményezett. *Gallwitz* rokonszenvvel, de elfogulatlanul tárgyalja *Nietzscht*; rajzolja nemesak külső élete folyását, hanem szellemi kifejlődését is tanuló korától szelleme elborulásáig levelezése, a hugától kiadott életrajza és naplói felhasználásával. Nem mond kifejezetten ítéletet felette, inkább ránk bizza ítéletünk megalkotását, de hiányos ismereteken alapuló ítéleteit, ferde nézeteit mindenütt megkorrigálja. A vállalat külön czélzata szerint különösen kiemeli élete folyásában és szelleme kifejlődésében azokat a mozzanatokat, a melyek az *egyéniiség* kialakulására jótékony befolyással voltak.

Középiskolai, egyetemi tanulmányaival és tanárságával foglalkozó első fejezeteit mellőzzük s csak azt említjük, hogy tanulmányai befejeztével *Ritschl* ajánlatára a doktori vizsgálat elengedésével *Baselben* a class.-philologia egyetemi tanára lett alig 24 éves korában, 1870-ben. Első nagyobb műve *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der griechischen Musik*. Alapgondolata a valódi cultura fogalmával együtt az egyéniség egészséges kifejlődése. A görög szellem a legnemesebb virágokat termette s ezek között a görög tragoediával

egy sem hasonlítható össze. Méltán támad hát a kérdés: mi köze a tragoediában nyilvánuló világfájdalomnak a culturához? Mert nem tagadható az a tény, hogy a görög szellem fénykora a classicus tragoediával összeesik s az újabb attikai comoedia vidámságával együtt jár a hanyatlás. Vannak-e hát oly erők a tragikai világfájdalomban, melyek a legmagasabb teremtő energiát fejtik ki? Nietzsche szerint a régi görögök lelkében mély borzalom élt a léttől. De nem a gyöngeség érzetéből származott, hanem az erőből, mely harcra hívja maga ellen a lét iszonyait. E mámoros hangulatból születtek a Dionysos-ünnepek s ezekből a görög tragoedia. E dionysosi mámor keleti korlátlanságához és féktelenségéhez jó Apollo nevében a mérték és határ elve. A görög szellem mély világfájdalmát mérsékli a vidám istenek világa. De a tragikum mély komolysága a művészet egészséges fejlődéséhez nélkülözhetetlen. A cultura petyhüdtté, életunttá tesz, az akarat elveszíti feszítő erejét, productivitását. E veszélyben megmentő a tragikai művészet. Ösztön és értelem egyformán jutnak jogaikhoz.

Sokrates-szel megkezdődik a túlnyomóan értelmi felvilágosodottság korszaka; öreges vonás az ifjú görög szellemen. Ő megsemmisíti az ösztönt: „Míg minden teremtő embernél az ösztön a teremtően affirmatív erő s a tudat bíráló, Sokratesnél az ösztön lesz bírálónak s a tudat teremtővé“. Vele, a bölcsészeti rationalismus atyjával, eltűnt a tragikai világnézetből származott művészet.

De a művészet új korszakba lép a németeknél Schopenhauerrel és Wagnerrel. Schopenhauer szerint a zene az akarat közvetlen kifejezése s ezért az isteninek legtökéletesebb kinyilatkoztatása. „Csak a zene szelleméből értjük meg az egyén megsemmisülésén való örömet“. Schopenhauer elméletének igazsága Wagner zenéjéből hangzik felénk, a ki a görög zene tragikai szellemét felújította s a hanyatlás és kicsinyes önelégültség korában a legmagasabb művészetet életre keltette. Ezért reméli a hellén ókor újjászületését, midőn a német szellem a zene varázsa által megtisztul és új tragikai culturát teremt. Bach, Beethoven, Wagner új életre hozták azt az ősrégi erőt, melyet a magában bizó értelem egyoldalú culturája elnyomott. Ime, nem irodalomtörténeti, hanem egyetemes, világproblema van itt felvetve, melynek azonban Nietzsche csak aesthetikai jelentőséget tulajdonít.

15 évvel később maga elítélte e művét. Kifogásai ezek: a

problemát nem tárgyalta elég mélyen, különben a keresztény vallás ellen is ki kellett volna kelnie. A dionysosi ösztönt modern dolgokkal (Schopenhauer metaphysikája, Wagner-zene) zavarta; azóta másképp gondolkodik a német zenéről, a mely teljesen romantikus és idegrontó. Szerzőnk szerint első kifogása alaptalan, mert a kereszténységgel való harezba szállásra nem volt semmi alkalma. Jogosabb a másik ellenvetése, hogy a dionysosi mámor állapota nem a zene szelleméből születik. A dionysosi és apollói elem, melyek a culturát teremtik, nem a görög szellem kizárólagos tulajdona, hanem teremtő erők, melyek minden időben, minden culturánál felébrednek a görög szellem közvetlen megtermékenyítése nélkül is. És a dionysosi elemnek nem szükségkép a zene a megfelelő kifejezési eszköz. Viszont a korlátozó, alakító apollói erő sem csupán a művészi teremtésben nyilvánul, hanem mindenütt a gyakorlati életben, a társadalmak szervezésében, tudományoknál stb. egyaránt. De a két elem nem különváltan, hanem együtt hat s legfőlebb egyik vagy másik túlsúlyáról beszélhetünk. Gallwitz kifogásolja azt is, hogy Schopenhauer és Wagner volnának a kor legnagyobb szellemi herosai, s kedvezőtlen körülménynek tartja Nietzschére nézve, hogy oly korán jutott tanárságra, a mely őt az élettől az abstractiok világába sodorta. Nietzsche szerint ha a lélek fájdalmas alaphangulata optimistikus vidámságba megy át, akkor nincs miért remélni mélyebb culturát, a mely csak a lélek mély fájdalmából ered. Helyesen jegyzi meg erre Gallwitz: ez csak abban az esetben igaz, ha a lélek fájdalma minden esetben mint buzdító, ösztönző erő hat arra, hogy összes szellemi erőinket működtessük. Így hát Nietzsche a nagy problémát, hogyan lehet egy korszakot megújítani és termékeny erőkkel megtölteni, nem tudta elég komolyan és mélyen felfogni. Azt a felfogását, a mely szerint a világ aesthetikai jelenség, sem megmagyarázni, sem igazolni nem tudta. S nem is maradt meg sokáig e felfogása mellett. Gondolkodásának és akarásának erélye erősebb volt, semhogy a művészeti élvezet kevésbbé cselekvő állapotában sokáig jól érezhette volna magát. Kora műveltségének hiányai és hibái kiszóltották Dionysos templomából s nem sokára ellentétbe helyezik korával.

1872-ben jelent meg *Strauss, Der alte und der neue Glaube* cz. műve. Straussban Nietzsche a középszerűség, sekélyes értelem,

önelégtelenség, szóval a *Bildungsphilister* képviselőjét látja. Strauss akkor a német tudós körök zászlóvivője volt. Nietzschében megszületik az *Unzeitgemässe Betrachtungen* terve, s Strauss ellen fordul. (David Strauss. *Der Bekenner und Schriftsteller*. 1873.) Ostorozza benne az önelégtelenséget, mely elfojtja a művelődés vágyát. A tudós műveltség eredménye, a történelmi tudat kiöli a lelkesedést. A történelemből megtanulja az ember, hogy epigon s e szerepében megelégedetten érzi magát. Ha a világtörténelem a legfőbb értelem kinyilatkoztatása, akkor nem marad más hátra részünkre, mint kényelmesen berendezkedni e világban. Az ilyen felfogás a szellem betegségének a jele. Természetes, hogy e munkája nagy zajt vert fel, mert sértette a tudósok régibb nemzedékének felfuvalkodott öntudatát.

A második korszerűtlen elmélkedése 1874-ben jelent meg *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* címmel. Mottóját Goethetől választja: „Mindent gyűlölök, a mi csak tanít a nélkül, hogy tevékenységemet növelné vagy közvetlenül élnékítené“. A kor feladata az, hogy az élet megtermékenyíttessék, az emberi szellem erősebbé tevékenyebbé legyen. Segítette-e elé ezt a célt eddig a történelem? Öt szempontból tárgyalja e kérdést s erre az eredményre jut, hogy a történelmi műveltség az egyéniség közvetlen erejét, termékenységét és eredetiségét gyengíti. Szemléljük a világtörténelem folyamát, culturák vonulnak el előttünk, minden egyformán köti le érdeklődésünket. Így minden egyformán idegen marad reánk nézve s elfeledjük, hogy önálló egyéniségek vagyunk arra hivatva, hogy saját érzésünket, ítéletünket ne engedjük elrabolni. „A történelmet csak az erős egyéniségek bírják meg, a gyengéket teljesen megsemmisíti“. A történelmi studiumok által ápolt ú. n. tárgyiasság nem egyéb, mint közönyösség. Bensőleg hidegek, idegenek maradunk azokhoz a történelmi hatalmakhoz, melyekről „igazságosan“ ítélünk. Igazságos ítéletet csak szeretettől és gyűlölettől izzó erős lélek mondhat. A történelmi műveltség józan világosságot terjeszt, melynél a dolgokat szemléljük s nem marad tér lelkesedésre, instinctív cselekvésre. „Pedig nagy dolgok sohasem történnek némi örültség nélkül“. A ki a történelem minden zege-zugába betekintett, szükségkép közönyös, blazirt lesz, mert a múlt nagy öröksége azt a bágyasztó tudatot teremti, hogy ő epigon. S így beteljesül Hesiodos jóvendölése, hogy az emberek egykor ősz hajjal fognak születni.

„A mennyiben vannak törvények a történelemben, ezek semmit sem érnek és a történelem sem ér semmit“. „A történelem képes az ifjúságot meglopni legszebb előjogától, attól az erőtől, hogy bizó hittel egy nagy gondolatot oltson magába s azt még nagyobbá növelje“. A történelmi tudás csak mások míveltségének tudása, vér nélküli árny. A reflexioból tengődő élet mottója: cogito, ergo sum. Pedig az ember nem „cogital“, hanem „animal“ s így: vivo, ergo cogito. Hegel az egyéniséget feláldozza az eszmének, Nietzsche a világegyetemet az erős egyéniségnek. Hegelnél a véletlen is czél- és észszerű, Nietzsche a történelmi észszerűséget egyáltalában tagadja. „Ha tervszerűséget keresnek a történelemben, keressék egy hatalmas embernek, talán egy nemzedéknek vagy pártnak terveiben“. Az ember erénye abban áll, hogy a tények vak hatalma, a valóság zsarnoksága ellen fellázad és törvényeket szab magának, melyek nem ama történelmi hullámlások törvényei. „Az emberiség czélja nem lehet a végen, hanem legfőbb példányaiban“. Az erős egyéniség dolgozza át húsává és vérévé a történelmi anyagot, szóval assimilálja; a mit nem tud egészen sajátjává tenni, azt nyomja, vagy felejtse el; hódítsa meg az egész természeti és történelmi világot, így lesz értelem ebben az értelmetlen világban. Az egyéniség csupán abban az erőben nyilvánkozik meg, melylyel a történelmi valóság ellen fel tud lázadni.

Gallwitz visszatekintve a második elmélkedés alap gondolataira, úgy látja, hogy Németországban a francia háború után epigon-nemzedék nő. Nietzsche keresve e hanyatlás okát, azt a történelmi érzék túltengésében látja, a mely szellemünk közvetlenül teremtő erejét elnyomja. Mivel már Niebuhrtól vett nézete szerint a történelmet értelmes törvény nem vezeti, hanem az esetlegességeket erős egyéniségek ereje fűzi összefüggő egészekké, csak egy gyógyszer van a beteg kor meggyógyítására: erős egyéniségeket kell nevelni, kikben a történelem nélküli (dionysosi) érzék uralkodjék a történelmi (apollói) felett.

Ez az elmélkedés nem esinált akkora lármát, mint Strauss megtámadása. A harmadik elmélkedésben, a mely nagyszámú tisztelőt szerzett neki, megint azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ki tudja a német culturát megmenteni s új nemzedéket nevelni? A beteg kor orvosául Schopenhauert ajánlja azzal a szenvedélyes komoly-

sággal, melyet csak a jövőért való aggodalom teremthet. A ki magát és korát a legmagasabb minták szerint akarja nevelni, korszerűtlen lesz. Nietzsche bántja, hogy a nagy művész és böles idegenül áll korában s csak kevesen értik meg, ezért bizonyos pessimistikus hangulat vonul végig e művén. A természetet segíteni kell a genius nevelésében. El kell merülni a nagy szellemek előállításának feltételeibe, hogy ellessük a genius teremtésének titkait. Legjobb eszköz erre a kiméletlen harez az emberi természet kiesinyes, közönséges vonásai ellen, a milyenekkel korunk kulturája tele van. Ilyen az állam önzése, mely maga-magát bálványozza s megakadályozza önálló philosophusok feltűnését. „A Schopenhauerról szóló írat a fiatalos lelkesedés pessimismusával van írva; egy fenséges eszményt néz távolról s minden erejét arra fordítja, hogy elérje és elpanaszolja, ha tudatára ébred az akarás és tehetség közti távolságnak, hogy az emberi természetben semmi jó nem található“ (133 l.).

1876. jelenik meg negyedik korszerűtlen elmélkedése: *R. Wagner in Bayreuth*. Bámulattal adózik Wagnernek. „Fellépése a művészetek történetében hasonlít a természet összes osztatlan művészeti tehetségeinek vulkánikus kitöréséhez“. Őt állítja a német nép elé szabadítóul. Alaphangulata annyira különbözik az előbbi elmélkedésétől, hogy ebben alig lehet korszerűtlennek mondani. Itt Nietzsche „átadja magát az akaratnélküliség, rajongás, vágyódás, szóval minden tőle később szigorúan elítélt nőies ösztön édes mérgének“. Itt kibékült korával, egy lett népe geniusával. Gallwitz ez időbe teszi azt a változást, bár művében nem érezhető, mely később Nietzsche Wagnertől egészen elfordítja s melyet maga Wagner sem olvasott ki a műből. Nietzsche ez időben érzelmei s törekvései mélyében már nem összhangzik Wagnerrel. A bayreuthi ünnepeken való részvétel csalódással végződött, mert nem találta meg ott azt a fenséges művészetet, a melyet keresett s melytől a kor kulturájának megújulását várta. Negyedik korszerűtlen elmélkedése bucsú eddigi gondolkodásától s visszapillantás fiatalságára, mielőtt útja irányát megváltoztatta volna. Egészsége megrendül. Kezdődnek vándorévei. Most kezd aphorismákban írni. Járatlan ösvényeket keres ezentúl s ezek „a reménytelen sötét chaosba“ vezetik.

1876–82-ig új korszak N. fejlődésében. Ez időbe eső munkái életének e betegeskedő korszakában „visszatérés önmagához“, „a

gyógyulásnak legmagasabb neme“. Most szűnik meg „pessimista lenni“, mert „az önhelyreállítás ösztöne megtiltotta nekem a szegénység és bátortalanság bölcséletét“. Elbűcsuzik „a dolgok érzelm-szerű becslésétől“. A mint ő ezután a morál kérdéseiről beszél, úgy csak az beszélhet, „a kit heves fájdalmak kínoznak és a kinek leg-szebb reményei rombadóltek“ — mondja Gallwitz.

Menschliches Allzumenschliches-ben összefoglalja metaphysikai alapnézeteit. Ninesenek örök igazságok és állandó tények. Minden létező lett s állandó változásnak van alávetve. Ninesen a fejlődésnek végcélja. Boldogsággal sem törődik a világegyetem. Az ilyen szempontok elzárják a tudományos kutatás ereit. Ninesenek mindenkítől elismert igazságok. A számrendszer is csak emberi szemlélet műve s a valóságban adaequat valami nem felel meg annak. Az emberi ész csak tévedéseket szült, a melyek közül némelyek hasznosoknak bizonyultak s általános érvényűek lettek. Az igazság, mint az ismeret legerőtlenebb formája, csak későn lép fel. A lényeg, a végső okok kutatása a legfölöslegesebb valami. A bölcs feladata az emberi cselekedet szigorú szükségszerűségébe bepillantani. Az ember nem felelős cselekedeteiért. Akarata nem több, mint beleegyezés abba, a minek úgy is meg kell történni. (Ein Zustimmung zum Geschehen.)

Most az erkölcsi és vallásos érzelmek elemzésére megy át. Vezetője Rochefoucauld. A hála a bosszúnak csak szelidebb alakja. A jótétemény a személy függetlensége ellen irányzott merénylet. Az igazságosság forrása okos, önző számítás. Az ember t. i. biztosítani akarja sajátját s ezért felebarátjával védelemre lép. Mivel a hazugság találékonytságot, tettétést, az emlékezet megfeszítését követeli, a mi az igazmondásnál nem szükséges, azért az emberek között szokássá lett az igazság. A kegyetlenség megboosátható, mert a ki gyakorolja, nem tudja, hogy minő fájdalmat okoz vele. Ép úgy a gonoszság is, mert ezélja nem a más szenvedése, hanem a saját élvezet. A hiúság pótolhatatlanul beeses. „A leggonoszabb pestis nem árthatna az emberiségnek annyit, mintha egy nap a hiúság eltűnnék. Hiúság és önzés nélkül mik az emberi erények“? A remény a bajok legnagyobbika, mert megakadályozza az embert, hogy e nyomorult életet eldobja magától. A jó ügybe vetett hit semmis képzelődés. Nem a szándék igazsága és jósága, hanem az

eredmény adja a megnyugtató tudatot. Nietzsche erkölestana a darwinizmusban gyökerezik. A kezdet állati állapot, állati ösztönök. A cselekedet utolsó gyökérrostjai mindig önzök. „A jó ott kezdődik, a hol a szem esekély látó ereje a gonosz ösztönt finomsága miatt többé nem látja ilyennek“. A moral fejlődésében három fok van: először félelemből és reményből, aztán vonzalomból, végre belátásból nőtt ki. Mai tudós a keresztény hitet a természeti és erkölesi tudományok mai állásában többé nem veheti komolyan „a nélkül, hogy értelmi lelkiismeretét be ne piszkolná“. „Vallás sem közvetve, sem közvetlenül, sem mint dogma, sem mint hasonlat, még soha igazságot nem tartalmazott“. A vallásos ösztön motívumai is önzök vagy állatiak. A kereszténység gyors elterjedése talány előtte; de pogány és zsidó lélekállapotok összehatásából próbálja magyarázni. A mély bűnösség tudata zsidó eredetű; az ember védtelenül ki van szolgáltatva istennek, „ennek a keleti zsarnoknak“, kivel szemben az ember léte valósággal *crimen laesae maiestatis*. Az askesist így magyarázza: „Bizonyos emberek annyira érzik hatalmuk és uralmi vágyuk kielégítésének szükségét, hogy más tárgyak hiányában magukon gyakorolják“. A kereszténység halálos ágyán van. A keresztény szeretet nem egyéb, mint erőtlenség részvét s a bajok számát céltalanul növeli. Elnyomja a más istenekben vetett hitet, miáltal a polytheismus az egyéniség szabadságát és sokféleségét biztosította. A monotheismus ellenben a legnagyobb veszély volt eddig az emberiségre. Szóval az egész erkölesi élet szükségből, kényszerből született; a hiúság, önzés és hatalomra törekvés voltak a bábák, melyek születését elősegítették.

Nietzsche itt az ethikai pessimismust képviseli s e finom lélektani elemzésekkel, melyekkel az emberi cselekedetek hiú és önző motívumait feltárja, nem az a célja, hogy a közönség ínyét csiklandozza, hanem az, hogy az erkölcsöt mélyítse s életerős és termékeny ösztönöknek adjon helyet.

De vannak pozitív követelményei is. „A legjobb eszköz minden napot jól kezdeni az, ha a felébredéskor arra gondolunk, hogy szerezhetünk-e legalább egy embernek e napon örömet? Ha ez az imádság vallásos megszokásának pótlása lehetne, embertársainknak előnye lenne e változásból“. „Minden napot rosszul használtunk fel és veszély embertársunkra, ha legalább egyszer valamit kicsinyben nem

tagadtunk meg magunktól“. „Oh mennyire utálok saját gondolataimat másokra tukmálni. Mennyire örülök minden benső hangulatomnak és titkos változásnak, melynél mások gondolatai saját gondolataimmal szemben jogukhoz jutnak“! Célja az erkölcsi embert bölesesé tenni, az egyéniség felelősségét ez által erősíteni, a gonosz lelkiismeret nyomasztó, fájdalmas hangulatától az embert megszabadítani. „Ha az ember nem tartja magát többé gonosznak, megszűnik az lenni“. Bizalmatlan a cselekvés minden motivumával szemben, a mely lelkesedésből, bensőleg érzett igazságból ered. Az erkölcs igazi gyökerei az önfentartás, hiúság, a hatalomért való harez tudományosan elemzett legegyszerűbb ösztönei. A míg a lelki folyamatok nincsenek utolsó rostjaikra szétszedve, addig az erkölcs mélyítése lehetetlen.

1882 után elhagyatottnak, magánosnak érzi magát. Barátokra van szüksége. Ilyen barátot szerzett magának Zarathustrában (Also sprach Zarathustra). E művének negyedik részét szerzőnk Nietzsche utolsó korszakához számítja. Célja az új művészi, böles világnézet előadása, mely az eddigi erkölcsrendszerek és vallások örökségébe lép.

Az előszó okát adja, miért kell Zarathustrának az emberek közé jöni? *Isten halott*, de ezt még sokan nem tudják s ezért földöntúli reményeknek adják át magukat. Pedig a legnagyobb veszély az emberekre önelégült lustaságuk, melylyel az adott állapotokba, mint megváltozhatatlanokba beletalálják magukat, holott arra vannak hivatva, hogy egy magasabb typussá, *az emberfölötti emberré* (Übermensch) dolgozzák fel magukat. Váljanak teremttökké, mert eddig az istenhit minden teremttő munkásságtól visszatartotta őket. Istenben vetett hit és szabad teremtés kizárják egymást. Ez új embertypus hirdetője Zarathustra, kísérei a legfinomabb állati ösztönök képviselői, a sas és kígyó. Nem a tömeghez, hanem kevés számú tanítványhoz fordul.

Óva int a túlvilágban hívőktől. A szellem a test szervezetéből nő ki, mint virág, létét a test teremttő értelmének köszöni. A teremttő test alkotta magának a szellemet „akarata kezéül“. A test megvetői „sind keine Brücken zum Übermenschen“. A jó és rossz nem ugyanaz ma és holnap, nekem és másoknak. A gonosztevő anachronismus, mert más, midőn tettét elhatározza, más, mikor véghez viszi és más, mikor visszatekint rá. Nincs értéke az olyan tettnek, melyet nem a

lélek forró szenvedélye főzött és tisztított. „Ird vérrrel, látni fogod, hogy a vér szellem“. Kiméletlen szigor azzal szemben, a mi az énnel s legfőbb céljainak ellenségesen útjába áll. Csak olyan ellenségetek legyenek, a kit gyűlölni kell, nem megvetni. Minél erősebb az ellenség, legyőzése annál inkább segíti elő az életet. A modern államtól, mely a teremtő szellem szabadságát veszélyezteti, megvetéssel fordul el. „Az állam ott van, a hol mindenkinek lassú öngyilkosságát életnek mondják“. Azt az államot érti, a mely a vallás, erkölcs, művészet birájává tolja föl magát s a szellemi képzés monopóliumát szerveire ruházza. Különös szeretettel beszél a barátságáról, melynek alapja a nagyság után való vágy. Ezért a nő erre még nem képes, csak a szerelemre. A házasság célja: „Magasabb testet teremts, egy magától forgó kereket, egy első mozgást, egy teremtőt, a ki több, mint a kik teremték“. Fellázad minden törvényes egyenlősítés ellen. A férfi boldogsága: *én* akarom; a nőé: *ő* akarja. Rosszat jóval ne fizess vissza, az megszegyenít, elkészerít.

Az első könyv rendszeres, egységes hangulatú, összhangzó egész. *Reactio* a korábbi korszak pessimistikus skepticismusa ellen. A második könyv hangulata keserűbb. Zarathustra fellázad a tolakodó részvét ellen, a mely terhére van. Kiméletlenül ostromozza az egyenlőség hirdetőit, a kik a magasabban állók elleni irigy bosszúvágyból minden önálló egyéniséget átlagmértékükkel akarnak mérni. A kor műveltsége elveszítette önállóságát, sajátosságát, ezért terméketlen, nincs akarat benne az élethez, nincs teremtő, alkotó ereje, mint a napfénynek; olyan, mint a halvány holdfény. A múltról reánk szállt *cultura* hasonló egy nagy sírhoz, csontokkal telt koporsóhoz. A jelen emberei nyomorékok; nem egész emberek, csak töredékek. A második korszertetlen elmélkedés hangulata tér vissza és ömlik végig ezen a könyven.

A harmadik könyvben az *örök visszatérés* gondolata foglalkoztatja. „Minden dolog az örökkévalóság forrásában kereszteltetett“. Nem függ többé az emberektől, megszabadult a kimélettől és részvéttől, az emberiség iránti esömörtől és utálatától. Közönyös már az erkölestánítók iránt, kik a középszerűséget nevelik s az emberi típust kiesinyítik. A boldogság e mámoros hangulatából erednek az „új táblák“ a régiekkel szemben. Csak a teremtő tudja, mi a jó és a rossz. A mai kiesi ember, a múlt örök-

sege és örököse pusztuljon, hogy helyet adjon az emberfölötti embernek. Eszköz e célra az akarat szabadsága: „Teheted, mert akarod“. És a szükség kényszere. Azért: Ne kiméld felebarátodat. „A ki nem tud vig, erős lenni, futni, essék: a mi esik, lökjed“.

Nietzsche életében legboldogabb időszak Zarathustra harmadik könyvének keletkezési ideje. Nem törődött az emberekkel, a múlttal és jövővel. De e hangulat nem volt alkalmas arra, hogy eszménye, az emberfölötti ember korát előkészítse. Érzelmekben kéjelgett, romantikussá lett. Érezte, hogy túl van élete delén s napja hanyatlak. Szavait eddig csak egyesek hallgatták. Barátai közül sokan elfordultak tőle, a tudósok napirendre tértek felette, mint egy értelmetlen curiosum felett. És most mind szenvedélyesebben kezdett kiáltani, hogy meghallgassák. A hatásadászat külső eszközeit mind gyakrabban használja. E korból külső életéről keveset tudunk. Folytonosan vándorol, télen Olaszországban, nyáron Svájcban találjuk. Zarathustra negyedik könyvét 1885 elején nyomatta ki nem a nyilvánosság, csak barátai számára 40 példányban. Barátait, a kiknek megküldötte, a legszigorúbb titoktartásra kérte. 1889-ben elméje elborult s mikor gyógyulását többé nem remélhették, 1892-ben kiadták. Gallwitz megjegyzi: „Talán jobb lett volna a szerző kivánságát állandóan respektálni és ezt a részt nyilvánosság elé nem adni“.

Utolsó korszakába tartozó egyik munkájáról (*Götzendämmerung*) maga mondja: „radikal bis zum Verbrechen“. Ezt lehet mondani Zarathustra negyedik könyvéről is. Zarathustrát tanítványai, barátjai az emberfölötti ember útkészítői veszik körül barlangjában. Beszélgetnek. Beszélgetésük tárgya az emberfölötti ember. Megvetéssel néznek le a keresztény vallás szegénysorsú alapítójára a szellem ez aristokratái. Vacsoráznak. A bor hatása alatt istent számár képében imádják. Ez a számár-ünnep kirivó ellentétben áll a többi könyvek erkölcsi komolyságával. Másnap reggel, mikor társai még mámorosan alusznak, Zarathustra látva, hogy ezek nem igazi társai „elhagyta barlangját, izzya és erősen, mint a reggeli nap, a mely sötét hegyek mögül jő“.

És most munkához lát. Feladata felnyitni az emberek szemét, ha erőszakkal is. Ebben első lépését teszi *Jenseits von Gut und Böse* cz. könyvében. Itt Nietzsche a jó és rossz hagyományos fogal-

main felül, azokon túl foglal állást és kezdi a dolgokat újból értékelni. Az első előítélet, a melytől meg kell szabadulunk, az, hogy van igazság és ez becsesebb, mint a tévedés, látszat és hazugság. Az önzéshez való akaratnak nagyobb becsét kell tulajdonítanunk, mint az igazságnak. Az élethez való akarat a hatalomhoz való akaratot jelenti. Mert ez az élet feladata és nem a létért való harez, a mely megszűnik, mihelyt ki vannak elégítve a szükségletek. De a hatalomhoz való akaratnak ninesenek korlátai; az nő a kielégítéssel, mint a tífz, ha tápláljuk. Az egyenlőség az élet tagadása. „Most mindenütt, sőt a tudományban is a társadalom oly jövő állapotaiért lelkesednek, melyekből a zsákmányoló jellem hiányozzék. Füleimben úgy cseng ez, mintha azt ígérnék, hogy oly életet találnak fel, a mely minden szerves működéstől visszatartja magát“. Csak az erősek, hatalmasak részvétének van becsé. „De mi értéke van azok részvétének, a kik szenvednek, vagy azokénak, a kik részvétet prédikálnak“?

Következő munkája: *Zur Geneologie der Moral*. Az a moral, a mely a gyenge iránti részvétet, annak védelmét jónak, az erősek és hatalmasak önzését rossznak nevezi, nem egyéb, mint az elnyomottak túlbeesülése, reactio az erősek egészséges önzése ellen, kiknek a gyengék és kiesinyek kizsákmányolása természetes élet-functio. Az eredeti ellentét ez: erős és gyenge, nem: jó és rossz. *Az első nagy rabszolgáladás a moralban* akkor kezdődött, a mikor a zsidó-keresztény vallás a nyomorultakat szervezte és uralomra juttatta s az erkölcsi fogalmaknak ez életellenes becslése érvényre jutott. Hogy az erősek ellen e harez eredményes volt, annak a papok az oka, a kik a gyöngeséget erényként ünnepték s a képmutatás csiráját beoltották az emberi természetbe. A bűnöség érzetét lélektanilag úgy magyarázza, hogy az ősemberek vadállati ösztönei, mikor azok szervezett társadalmi viszonyok közé kerültek, szabadon nem bontakozhattak ki, saját maguk ellen fordultak s mint kóros anyagok fenyegetik a szervezetet. Így a rossz lelkiismeret a betegség egy faja, a szabadság erővel elfojtott ösztöne. De szenvedéseket okozni magának lelkiismereti furdalások által a kegyetlenségnek czéltalan s ezért ártalmas formája. A rossz lelkiismeret betegség, milyen a terhesség és az askesis egyik formája. Az askesis czélja pedig, hogy enyhítse a szenvedést a világon, csillapítsa a szenvedélyeket s így kisebbíti az életérzést, a sensibilitást.

A jelen kor minden hanyatlási symptomájáért a kereszténység aszketikus eszményének befolyását teszi hibássá, mert az életerős eszményeket minden téren kiszorította. „Innen kezdve Nietzsche nem hatott többé positiv gondolatokkal, hanem tanainak úgy igyekezett sikert szerezni, hogy minden egyént és szellemi irányt, melyeket eddig nagynak és hatásosnak tekintettek, a porba huzott és sárral dobált meg“. Így *Der Fall Wagner*-ben és *Götzendämmerung*-jában.

Utolsó nagy munkáját (*Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwerthung aller Werthe*) négy részben tervezi, de csak az első részszel készül el. Belátja, hogy az emberiséget nem lehet vezetni észszel; csak kényszer és szükségszerűség segíthetnek, hogy magasabb embertypust teremtsen. Ez eddig a véletlen műve volt, most legyen tervszerűen előkészítve. Az emberszeretet első törvénye: A gyengék pusztuljanak. És ebben segítnünk kell nekik. Mi ártalmasabb a bűnnél? A részvét a gyengék iránt, a kereszténység. Most már nem okokhoz, hanem a gyalázáshoz fordul, hogy az embereket a kereszténység megsemmisítésére hívja fel. A kereszténység hamisítja, tagadja a valóságot, az egészséges, barbár népeket betegekké tette a bűn fogalmával, hogy uralkodhassék felettük. A kereszténység bűn az élet ellen. Megsemmisítette az antik világ egész szellemi munkáját, a mely a tények iránti érzéket kifejlesztette. A könyv a düh őrzöngésével végződik a kereszténység ellen, „a mely az emberiségnek egyetlen halhatatlan átka és szégyenfoltja“.

Gallwitz egy utolsó fejezetben megkísérli Nietzsche jellemzését. Azok a nézetváltozások, melyeken átment, nem önkénye és szeszélye eredményei, hanem egymásból következő lépesők egy pályán, „mely az erkölesi culturélet legmagasabb csúcsai felé tör“. Gondolkodásának egysége és tisztasága kétségen felül áll. Élete végéig ugyanaz maradt: „istentelen kegyességből, immoralista a moralért, a történelmileg ránk szállt cultura rombolója egy magasabb cultura érdekében“. „Beesületes pogány, ki mint óriás járt-kelt kora tuezatgondolkodói és művészei között“. Az a betegség, a melyet az 1870. évi háboruban szerzett, létra lett neki, „a melyen az önuralom virtuositásáig emelkedett“. Gallwitz azt kérdezi, mi volt oka szellemi erői tragikus összeomlásának? Eszménye volt az egész egyéniség képzése, nem a száraz elméleti, értelmi műveltség, a gondolkodás nélküli kötelelességtudás; az erkölesi emberiséget bölcsesé akarta vál-

toztatni, a morált a szó legtágabb értelmében az élet szolgálatába állítani. Ez eszményének szolgál egész életében, midőn kora erkölesi műveltségének fonákságait és balgaságait felfedi. Az akaraterő mélyítését kívánja. A korszerűtlen elmélekdedések keserű gúnynyal igyekeznek a kor műveltségét más irányba terelni; ostromozzák a kor philisterszerű műveltségét, óva intenek a történelmi tudás ballastjától, a mely a személyiség közvetlen erejét és frissességét elnyomja. Schopenhauert és Wagner Richárdot ajánlja eszményekül. Szemei előtt eszményül az erővel teljes, egészséges egyéniség áll, kiben akarat és értelem egyenlők, ki felül áll a hatalom és stréberség imádásán. De esalódik Wagner zenéje megújító erejébe vetett reményében s ekkor óva int, mint az egészségre ártalmas és kábító izgató szertől, oly hangulatoktól, melyek a szívet mámorba ejtik s a szem tiszta látását zavarják. Küzd a hagyományos moral ellen. Elemzi az emberi cselekvés motivumait s úgy találja, hogy önzés és becsvágy, félelem és hiúság azok a gyökerek, melyekből az erkölesi cselekvés ered. A világban nincs értelmes törvény, az ember teljesen magára hagyva áll feladatával, mely abból áll, hogy a kulturát előmozdítsa, azaz a függetlenségét és productivitást szaporítsa. Következetességből megszabadítja magát minden köteléktől s egyetlen vigaszúl marad akarata. E magános magaslatról tervezi most az új erkölesi világrrend alapvonalait Zarathustrában, széttöri „*a régi táblákat*“ s újakat készít a jövő századok számára. Eszménye most szegyenérzete és erkölesi egyénisége feláldozását kívánja. Beteljesedett rajta saját szava: „Ha egy nagy gondolkodó magából a jövő emberiség számára egy megkötő intézményt akar esinálni, bizton fel lehet tenni, hogy erejének tetőpontján már túl van és fáradtan közeledik napja lenyugtához“. Vallásos fogékonysága nem hiányzott sem fiatal, sem öreg napjaiban. S mégis hogy van, hogy azzá az immoralistává és antichristussá lett, a ki nemesak a történelmi hagyománynyal, hanem a természeti és szellemi fejlődéssel is ellentétbe helyezkedett? Nietzsche elfogult a történelmi hatalmakkal szemben. Egész szeretetét az antik világ görög culturájára és a renaissancera pazarolja, egyébre nem marad semmi. Itélete a vallásról általában, Jézusról, haláláról, melyet sentimentalis gyöngeségre visz vissza, Pál apostolról, Lutherről, a kinek reformatioja „egy értelem nélküli esemény, egy nagy hiábavalóság“, igazságtalan, kritikátlan, elfogult.

Utolsó időben, mikor észreveszi, hogy senki sem hallgat rá, elveszíti önuralmát, vadul és szenvedélyesen kiált, hogy magára terelje a figyelmet. Kétségbeeséssel fog munkájához, hogy az erkölcs fogalmakat felforgassa, a régi értékeket leszállítsa s helyökbe újakat tegyen. S e munkában elborúl szelleme. Nem tudta bevárni szelleme gyermekei természetes születését, hanem mesterségesen siettette s ezzel megölte magát. De pályája vége nem eltérés korábbi ethikai törekvéseitől, hanem azoknak kiméletlen consequentiája. Célja az emberfölötti ember előkészítése. Semmi eszköztől nem riad vissza, a mi célhoz vezethet. Ha okok s nemes jellemek előkelősége nem hatnak, nem riad vissza a szidalmaktól, káromlásoktól és durva erőttől sem. Értelmi lelkiismerete, őszintesége a legnagyobb áldozatot követelte itt: boldogsága, előkelősége, saját énje odaadását. Ő meghozta az áldozatot. Hű maradt önmagához. Nietzsche egyéniségének megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy „azt a szakadást, a mely munkáiban nyilvánvaló, nem ő vitte bele korunk európai culturájába, hanem ő maga is annak áldozata“. Ő e cultura hiányait tisztábban látta és inkább szenvedett e miatt, mint kortársai közül bárki. És sorsa „mindennél tisztábban és világosabban mutatja, hogy korunk culturájának új célokat és feladatokat kell tűznünk, a melyeket a valóságnak csak mélyebb megismerése mutat meg“.

DR. GÁL KELEMEN.